

KUTUBXONALARDA AKBT ASOSIDA AXBOROT RESURLARINI TIZIMLI BOSHQARISH

Fayziyeva Dildora Abdullayevna

Navoiy davlat universiteti Axborot-resurs markazi IT bo'yicha yetakchi mutaxassis

fayziyevadildora76@gmail.com

Anotatsiya: So'nggi yillar davomida O'zbekistonda kutubxonalar faoliyatini modernizatsiya qilish jarayonida axborot-kommunikatsiya va bibliografik texnologiyalar (AKBT) asosida axborot resurslarini tizimli boshqarishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqolada axborot-resurs markazlarida elektron kataloglar, raqamli ma'lumotlar bazalari, axborot resurslarini muvofiqlashtirish va boshqarishning zamonaviy texnologiyalari yoritilgan. Shuningdek, maqolada O'zbekiston kutubxonalarida, jumladan Navoiy davlat universiteti Axborot-resurs markazi misolida, axborot resurslarini boshqarishda AKBTning o'rni, afzalliklari, mavjud muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan. Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, axborot resurslarini AKBT asosida tizimli boshqarish kutubxona xizmatlari sifatini oshirish, foydalanuvchilarning ilmiy va ta'limiy faoliyatini quvvatlash hamda axborot almashinuvini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Kalit so'zlar: AKBT, axborot resurslari boshqaruvi, kutubxona ishi, elektron katalog, raqamlashtirish, O'zbekiston kutubxonalari, axborot tizimi, innovatsion texnologiyalar.

Abstract: In recent years, special attention has been paid to the systematic management of information resources based on information-communication and bibliographic technologies (ICBT) during the modernization of library activities in Uzbekistan. This article highlights modern technologies for managing and coordinating information resources, electronic catalogs, and digital databases in information resource centers. In addition, the article provides practical recommendations on the role, advantages, existing problems, and solutions for managing information resources using ICBT in Uzbek libraries, particularly the experience of the Information Resource Center of Navoi State University. Research results show that systematic management of information resources based on ICBT plays an important role in improving library service quality, supporting users' educational and scientific activities, and enhancing information exchange.

Keywords: ICBT, information resource management, library science, electronic catalog, digitization, Uzbek libraries, information system, innovative technologies.

Аннотация: В последние годы в Узбекистане в процессе модернизации деятельности библиотек особое внимание уделяется системному управлению информационными ресурсами на основе информационно-коммуникационных и библиографических технологий (ИКБТ). В данной статье освещаются современные технологии управления и координации информационных ресурсов, электронные

каталоги и цифровые базы данных в информационно-ресурсных центрах. Кроме того, в статье приведены практические рекомендации по роли, преимуществам, существующим проблемам и путям их решения при управлении информационными ресурсами с использованием ИКБТ в библиотеках Узбекистана, в частности на примере Информационно-ресурсного центра Навоийского государственного университета. Результаты исследования показывают, что системное управление информационными ресурсами на основе ИКБТ играет важную роль в повышении качества библиотечного обслуживания, поддержке образовательной и научной деятельности пользователей, а также в усилении информационного обмена.

Ключевые слова: ИКБТ, управление информационными ресурсами, библиотечное дело, электронный каталог, оцифровка, библиотеки Узбекистана, информационная система, инновационные технологии.

KIRISH. So‘nggi yillar davomida O‘zbekiston Respublikasida ta’lim va ilm-fan sohalarida amalga oshirilayotgan tub islohotlar jarayonida kutubxonalar faoliyatini zamon talablari asosida yangilash, ularni modernizatsiya qilish, raqamlashtirish va axborot-kommunikatsiya hamda bibliografik texnologiyalar (AKBT) asosida tizimli boshqaruvni yo‘lga qo‘yish dolzarb masalaga aylangan. Zero, kutubxona bugungi kunda oddiygina kitob saqlanadigan omborxona emas, balki raqamli bilimlar markazi, intellektual taraqqiyot manbai, axborot makonining ajralmas bo‘g‘ini sifatida qaralmoqda. Shunday ekan, kutubxona fondlarini samarali boshqarish, elektron kataloglash, raqamli ma’lumotlar bazalarini shakllantirish, mavjud resurslarni muvofiqlashtirish va ularni foydalanuvchilarga tezkor hamda sifatli yetkazish zamonaviy axborot-resurs markazlarining ustuvor vazifalaridan biri sanaladi.

Tahlillar ko‘rsatmoqdaki, AKBT asosida axborot resurslarini boshqarish jarayoni o‘z ichiga ko‘plab yo‘nalishlarni qamrab oladi. Bular – axborot manbalarini elektron muhitga ko‘chirish (raqamlashtirish), ularni to‘liq tavsiflash, yagona katalog tizimlariga integratsiya qilish, saqlash, himoyalash, doimiy yangilash, izlash jarayonini avtomatlashtirish, shuningdek, masofaviy foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishdir. Ayniqsa, O‘zbekiston kutubxonalarida, jumladan Navoiy davlat universiteti Axborot-resurs markazida olib borilayotgan ishlar ushbu yo‘nalishning istiqbolli ekanini ko‘rsatmoqda. Bugungi globallashtirish davrida kutubxona resurslarini tizimli boshqarish nafaqat axborot almashinuvini jadallashtirish, balki foydalanuvchilarning ilmiy izlanishlari, ta’lim jarayonidagi o‘quv faoliyatini samarali qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, AKBT asosida axborot resurslarini boshqarish bo‘yicha ilmiy-nazariy asoslarni chuqur

o‘rganish, ilg‘or tajribalarni umumlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kun kutubxonashunosligi oldida turgan muhim ilmiy va amaliy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu ilmiy maqola ustida ishlash jarayonida kompleks yondashuvlar qo‘llanildi. Dastlab, mavzu bo‘yicha teoretik-ma‘lumotlar bazasini shakllantirish, ya‘ni axborot-kommunikatsiya va bibliografik texnologiyalar (AKBT) asosida axborot resurslarini tizimli boshqarishning nazariy asoslari, asosiy tushuncha va kategoriyalarini o‘rganishga e‘tibor qaratildi. Buning uchun O‘zbekiston va xorijiy davlatlarda chop etilgan monografiyalar, ilmiy maqolalar, konferensiya materiallari, kutubxonashunoslikka oid qo‘llanmalar va uslubiy tavsiyalar tahlil qilindi. Shu tariqa, tadqiqotning nazariy poydevori mustahkamlandi. Keyingi bosqichda empirik kuzatuv usuli qo‘llanilib, Navoiy davlat universiteti Axborot-resurs markazi faoliyatidagi axborot resurslarini boshqarish tajribasi bevosita o‘rganildi. Ushbu jarayonda markazning IT bo‘yicha mutaxassislari, kutubxonachilar, elektron kataloglash, raqamlashtirish va ma‘lumotlar bazalarini shakllantirish bo‘yicha mas‘ul xodimlar bilan erkin suhbatlar, strukturalashtirilgan intervyular, savolnomalar o‘tkazildi. Shu orqali AKBT asosida axborot resurslarini tizimli boshqarishning afzalliklari, mavjud muammolari, takomillashtirish yo‘nalishlari haqida ma‘lumotlar to‘plandi.

Tadqiqotda deskriptiv (tasviriy) tahlil usuli asosida AKBT imkoniyatlari, elektron kataloglar, raqamli ma‘lumotlar bazalari va ularni boshqarishning zamonaviy texnologiyalari bo‘yicha mavjud ilmiy-nazariy qarashlar umumlashtirildi. Solishtirma tahlil usuli yordamida O‘zbekiston kutubxonalari tajribasi xorijiy ilg‘or amaliyotlar bilan qiyoslandi. Shu bilan birga, SWOT-tahlil orqali AKBT asosida axborot resurslarini boshqarishning kuchli tomonlari, zaif jihatlari, rivojlanish imkoniyatlari va mavjud xavf-xatarlar aniqlandi. Tadqiqot davomida olingan barcha ma‘lumotlar tizimlashtirildi, umumlashtirildi va tahliliy xulosalar chiqarildi, shuningdek, kutubxonalar faoliyatida AKBT asosida axborot resurslarini boshqarishni yanada takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu metodologik yondashuvlar tadqiqotning ishonchligini, ilmiy asoslanganligini va amaliy ahamiyatini ta‘minladi.

Adabiyotlar sharhi

So‘nggi yillarda O‘zbekiston kutubxonashunosligi sohasida axborot-kommunikatsiya va bibliografik texnologiyalarni (AKBT) tatbiq etish, shu asosda axborot resurslarini tizimli boshqarish masalalariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar, metodik qo‘llanmalar va monografiyalar soni ortib bormoqda. Xususan, “Kutubxona ishi asoslari” nomli o‘quv qo‘llanmada AKBTning nazariy jihatlari, elektron kataloglash tizimlari, bibliografik axborot bazalarini shakllantirish, kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirishning umumiy tamoyillari

bayon etilgan. Ushbu manbada elektron kataloglarni yaratishning konseptual asoslari, formatlash talablari, fondlarni raqamlashtirish bosqichlari va foydalanuvchi talablarini tahlil qilish metodlari keng yoritilgan.

Shuningdek, Toxirova A.Z.ning “Kutubxona va axborot xizmatida innovatsiyalar” nomli monografiyasida AKBT asosida axborot resurslarini boshqarishning innovatsion yo‘nalishlari, ya’ni virtual kutubxona platformalari, elektron ma’lumotlar bazalari, integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari, masofaviy xizmat ko‘rsatish va elektron konsalting texnologiyalari bo‘yicha nazariy va amaliy jihatlar chuqur tahlil qilingan. Muallifning fikricha, AKBT kutubxona xizmatlarini sifatlan yangi bosqichga olib chiqadi, foydalanuvchilarning axborotga bo‘lgan ehtiyojini maksimal darajada qondiradi hamda ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, rus olimlari, jumladan N.I. Genningning “Biblioteka v sovremennom informatsionnom obshchestve” nomli asarida kutubxona tizimida AKBTning o‘rni, elektron resurslar va ularni boshqarishning zamonaviy metodlari, integratsiyalashgan elektron kataloglash, raqamli arxivlash va saqlash texnologiyalarining ilmiy asoslari batafsil yoritilgan. Muallif elektron kutubxona, virtual xizmatlar va raqamli ma’lumotlar bazalarini rivojlantirish uchun kutubxonachilar malakasini oshirish, axborot-resurs markazlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, foydalanuvchilar uchun interaktiv platformalar yaratish zarurligini ta’kidlaydi.

Xorijiy manbalarda esa, masalan, Michael Levine-Clark va Toni Carroning “Technology in Libraries: Essays in Honor of Anne Grodzins Lipow” nomli to‘plamida AKBT asosida axborot resurslarini boshqarishning metodologik asoslari, elektron kataloglashning MARC formatlari, OPAC tizimlari, ILS (Integrated Library System) dasturiy ta’minoti, elektron resurslarni uzoq muddatli saqlash va ulardan foydalanish masalalari keng yoritilgan. Mualliflar ta’kidlashicha, kutubxona ishini AKBT asosida tashkil etish nafaqat xizmat sifatini oshiradi, balki uning ma’naviy-ma’rifiy missiyasini yanada kuchaytiradi. Umuman olganda, tahlil qilingan ilmiy manbalar kutubxonalarda AKBT asosida axborot resurslarini tizimli boshqarish masalasi nafaqat O‘zbekistonda, balki jahon kutubxonashunosligi ilmi-fanida ham dolzarb yo‘nalish sifatida keng o‘rganilayotganini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, har bir hududning texnik imkoniyatlari, kutubxonachilarning raqamli kompetensiyasi va foydalanuvchilarning elektron xizmatlarga bo‘lgan tayyorgarlik darajasi ushbu jarayonning muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillar sifatida e’tirof etilmoqda.

Tahlil va natijalar

O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston kutubxonalarida, jumladan Navoiy davlat universiteti Axborot-resurs markazida axborot-kommunikatsiya va bibliografik texnologiyalar (AKBT) asosida axborot resurslarini tizimli boshqarish bo‘yicha qator ijobiy

natijalarga erishilmoqda. Avvalo, elektron kataloglash tizimlarining joriy etilishi kitoblar, darsliklar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va boshqa resurslar haqidagi ma'lumotlarni yagona elektron baza asosida boshqarish imkonini yaratmoqda. Bu esa, foydalanuvchilarga kerakli manbalarni izlash jarayonini tezlashtirib, vaqt tejashini ta'minlayapti. Masalan, Navoiy davlat universiteti Axborot-resurs markazi misolida olib borilgan kuzatuvlar shuni tasdiqladiki, elektron katalog orqali o'quv jarayonida zarur bo'lgan adabiyotlarni topish tezligi an'anaviy qidiruv usullariga nisbatan 3-4 baravar oshgan. Shuningdek, ma'lumotlar bazalarini raqamlashtirish va ularni yagona tizimga integratsiya qilish orqali kutubxona fondlarida mavjud barcha axborot resurslari haqida to'liq ma'lumotlar shakllantirilmoqda. Bu jarayon axborotning yo'qolib ketishi, nusxalanishdagi chalkashliklar, hujjatlar aylanmasidagi uzilishlarni oldini olishda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tahlillar ko'rsatmoqdaki, fondlarni raqamlashtirish natijasida kutubxona xodimlarining ish samaradorligi oshgan, foydalanuvchilarga xizmat ko'rsatish sifati esa yangi bosqichga ko'tarilgan. Bundan tashqari, AKBT asosida axborot resurslarini boshqarish jarayonida ma'lumotlarni yangilab borish, elektron muhitga ko'chirish, foydalanuvchi talablariga moslashtirish, tezkor qidiruv mexanizmlarini takomillashtirish, himoya tizimlarini mustahkamlash, tarmoq orqali masofadan turib foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish kabi yo'nalishlarda ham ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Shu bilan birga, foydalanuvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar, so'rovnomalar natijalariga ko'ra, ularning 80 foizi elektron kataloglar, raqamli ma'lumotlar bazalari va virtual kutubxona xizmatlaridan foydalanish jarayonida to'liq qoniqish bildirgan, qolgan 20 foizi esa asosan AKBT bo'yicha raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligi, shaxsiy texnik vositalar imkoniyatlarining cheklanganligi sababli qisman qiyinchiliklarni ta'kidlagan.

Kutubxonalarda AKBT asosida axborot resurslarini boshqarishning asosiy yo'nalishlari, afzalliklari va muammolari

№	Yo'nalishlar	Afzalliklari	Muammolari
1	Elektron kataloglash tizimi	Tezkor qidiruv, ma'lumotlar aniqligi, foydalanuvchi uchun qulay interfeys	Xodimlar uchun dasturiy ta'minotni o'zlashtirish qiyinligi, ayrim kutubxonalarda texnik baza yetishmovchiligi
2	Ma'lumotlar bazalarini raqamlashtirish	Fondlarni saqlash xavfsizligi, bir nechta foydalanuvchining bir vaqtning o'zida foydalanish imkoniyati	Raqamlashtirish jarayonining mehnat talab qilishi, yuqori xarajatlar

3	Yagona elektron boshqaruv tizimi	Resurslar muvofiqlashtirilgan holda boshqariladi, integratsiya imkoniyati oshadi	Kutubxonalar o‘rtasida yagona standartlar yo‘qligi
4	Masofaviy foydalanish xizmati	Foydalanuvchi istalgan joydan resurslardan foydalanadi, ta’lim va ilmiy izlanish samaradorligi oshadi	Internet tezligi pastligi, ayrim foydalanuvchilarda raqamli kompetensiya yetishmasligi
5	Multimedia va virtual kutubxona xizmatlari	Interaktiv taqdimotlar, audio-video ma’lumotlardan foydalanish imkoniyati	Kontent yaratish uchun texnik baza va mutaxassis yetishmovchiligi

Tahlil davomida aniqlanishicha, AKBT asosida axborot resurslarini tizimli boshqarishda mavjud muammolar ham yo‘q emas. Jumladan, ayrim kutubxonalar moddiy-texnik baza yetishmovchiligi, internet tezligi pastligi, xodimlarning raqamli malakasi yetarli emasligi sababli AKBT imkoniyatlaridan to‘liq foydalana olmayotgani kuzatilmoqda. Shu bois, elektron boshqaruv tizimlarini kengaytirish, xodimlar uchun muntazam treninglar tashkil etish, foydalanuvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, kutubxonalar o‘rtasida yagona axborot almashinuvi platformalarini yaratish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Natijada, tadqiqotlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi: AKBT asosida axborot resurslarini tizimli boshqarish kutubxona ishini avtomatlashtirish, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash, foydalanuvchi talablarini tezkor qondirish, xizmat sifatini oshirish, fondlarni saqlash, integratsiya qilish va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Shu sababli, kelgusida ushbu yo‘nalishni yanada rivojlantirish, zamonaviy raqamli platformalar yaratish, kutubxonachilarning IT-kompetensiyalarini doimiy takomillashtirish, innovatsion texnologiyalar asosida yangi xizmat shakllarini joriy etish kutubxonalar faoliyatini yanada samarali, raqamli va global axborot makoniga integratsiyalashgan tizimga aylantirishga xizmat qiladi.

Hozirgi davrda kutubxona faoliyatini raqamlashtirish, axborot-kommunikatsiya va bibliografik texnologiyalar (AKBT) asosida axborot resurslarini tizimli boshqarish masalasi ilmiy-amaliy muhim yo‘nalishlardan biriga aylanib bormoqda. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, elektron kataloglash tizimlari, raqamli ma’lumotlar bazalari, integratsiyalashgan boshqaruv platformalari, masofaviy xizmat ko‘rsatish tizimlari va multimedia xizmatlarining joriy etilishi kutubxonalarning xizmat ko‘rsatish sifatini sezilarli darajada oshirib, foydalanuvchilarning ilmiy izlanishlari va ta’limiy faoliyatini samarali qo‘llab-quvvatlamogda. Bunda, AKBT vositalaridan foydalanish nafaqat resurslardan foydalanish qulayligini oshiradi, balki kutubxona xodimlarining mehnat unumdorligini

yuksaltirish, fondlarni to‘liq ro‘yxatga olish, saqlash, izlash, himoyalash va doimiy yangilab borish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ayrim kutubxonalarda moddiy-texnik baza zaifligi, internet tezligi pastligi, xodimlarning raqamli kompetensiyasi yetarli emasligi kabi omillar AKBT imkoniyatlaridan to‘laonli foydalanishga to‘sqinlik qilayotganligi aniqlandi. Umuman olganda, axborot resurslarini AKBT asosida tizimli boshqarish kutubxona ishini modernizatsiya qilish, raqamli transformatsiyani jadallashtirish, foydalanuvchilarning raqamli madaniyatini rivojlantirish, hamda kutubxonani zamonaviy axborot markaziga aylantirishda muhim vosita bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, kelgusida kutubxonalarda ilg‘or dasturiy ta‘minotlarni tatbiq etish, xodimlar malakasini oshirish, foydalanuvchilar uchun treninglar tashkil etish va AKBT imkoniyatlarini yanada kengaytirish ustuvor vazifa sifatida qaralishi lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Tursunov S.M. Kutubxonashunoslik: Nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2020. – 210 b.
2. Axmedova G.G. Raqamli kutubxona: asosiy tushunchalar va boshqaruv texnologiyalari. – Toshkent: Ziyo Nashr, 2021. – 185 b.
3. Karimov M.M. Kutubxona fondlarini elektron boshqarish. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2019. – 164 b.
4. Smith, Abby. “Preservation in the Digital Age.” American Libraries, vol. 34, no. 6, 2003, pp. 54–57.
5. Chowdhury, G.G. Introduction to Modern Information Retrieval. – London: Facet Publishing, 2010. – 528 p.
6. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi. Kutubxonalarni raqamlashtirish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2022. – 143 b.
7. Navoi State University Information Resource Center. Annual Report 2023. – Navoi, 2024. – 97 p.